

FÁBIÁN GYÖRGY–KOVÁCS LÁSZLÓ IMRE

A választási rendszerek arányosságának egyes kérdései

A választásoknak a demokratikus politikai rendszerben betöltött szerepéről, tartalmi és technikai vonatkozásairól a „választási tudományok” együttese mint a politikatudomány alapvető – elméleti, ugyanakkor a legerőteljesebben empirikus jellegű – része hatalmas ismeretanyagot halmozott fel. Ezeket az ismereteket, a belőlük levont következtetéseket azonban időről időre szembe kell állítani az újabb és újabb fejlődési szakaszokkal, választási eredményekkel. Nem véletlen tehát, hogy az új vitadimenziók mellett ismételten felbukkannak ugyanazok a kérdések is.

A választások iránti tudományos érdeklődés sajátos periodicitást mutat. Nagyobb figyelmet szenteltek ennek a kérdésnek a világméretű demokratizálódási folyamat második világháború utáni, a liberális demokráciák kiteljesedését jelentő időszakában. Ezt viszonylag csendesebb periódus követte, amelyet az 1970-es évek végén intenzívebb szakasz váltott fel. A közelmúltban újra fellángolt az érdeklődés, és teljes joggal állíthatjuk, hogy jelentős előrelépés történt a Lijphart által 1984-ben még „alulfejlettnak” nevezett tudományterületen (Lijphart 1984a: 435)¹. A tudomány egyre nagyobb figyelmé a hetvenes években egyrészt azzal az innovációs folyamattal függött össze, amely a liberális-demokratikus rendszerek gazdasági- társadalmi-politikai fejlődésében indult meg a jóléti állam struktúrájának, intézményrendszerének válságjelenségei hatására. Másrészt a Dél-Európa és Latin-Amerika egyes országaiban lezajlott demokratizálódás nyomán is előtérbe került a választási rendszerek problematikája. Az utóbbi években pedig hasonlóképpen új kihívást jelentett a politikatudomány számára a közép-európai új demokráciák születése. Ez szintén növelte az igényt a demokratikus politikai rendszerek, így a választási szisztémák

működésének jobb megértése, illetve – ezen keresztül – teljesítőképességük, hatékonyságuk növelése iránt.

A magyar választási rendszer – sajátos, gyakran a némettel azonosított „vegyes” jellege miatt – az egyetemes politikatudomány szögéből is komoly érdeklődésre tarthat számot. Elméleti és empirikus vizsgálata, az elemzés eredményeinek összehasonlítása a politikatudomány korábbi megállapításaival hozzájárulhat a „választási tudományok” fejlődéséhez. E tanulmány az arányosság kimutatására alkalmazott fontosabb módszereket ismerteti, majd a magyar választási rendszer arányosságát elemzi empirikus-matematikai és komparatív módszer alapján.²

ARÁNYOSSÁG ÉS DEMOKRÁCIA

Mit jelent egy választási rendszer arányossága? Hogyan lehet kimutatni az arányosságot? Mihez viszonyítva arányos vagy aránytalan valamely szisztéma? Lehet-e az arányosság abszolút érték, mérce önmagában?

E kérdések tisztázása során tágabb összefüggéseket is tekintetbe kell venni: mi a funkciója a választásoknak a politikai rendszerben? mi a szerepe a hatalom legitimálásában, meghatározásában, a demokráciaépítésben, a demokrácia működési mechanizmusában? egyszóval: miben áll a választás és a demokrácia viszonya?

Kétségtelen, hogy a választás intézménye szervesen kapcsolódik a demokráciához. Azonban a demokrácia adott értelmezésétől nagy mértékben függ, ki milyen szerepet tulajdonít a választásnak – így az arányosságnak –, és ebből következően milyen választási metódust részesít előnyben. Nohlen szerint: „választások nélkül, a politikai hatalomért folyó nyílt verseny nélkül nem lehet demokrácia” (Nohlen 1984: 11). Powell megállapítja: „a modern demokráciákhoz nélkülözhetetlen az állampolgárok szabad akaratának kifejezését jelentő választás a versengő alternatívák között”, ami vitathatatlan, de hozzáteszi: a modern demokráciák „legfontosabb jellemzője az a feltételezés, hogy a kormány azt teszi, amit az állampolgárok akarnak” (Powell 1982: 3). A demokráciáról alkotott hasonló elképzelések a participáció elvét is hangsúlyozva emelik ki a választások szerepét: az emberek többségének ez a legfontosabb, sőt gyakran az egyetlen beleszólási lehetősége a politikai rendszer működésébe, a döntéshozatalba. A választások különleges szerepére utal az a megállapítás, mely szerint „a választási folyamatban az alsó társadalmi rétegek hátránya jóval kisebb, mint az aktív részvétel többi formájában (párt stb.)” (Scharpf 1975: 45). Ez a demokráciafelfogás inkább az arányos választási rendszereket preferálja.

Mások szerint az, hogy választás nélkül nincs demokrácia, nem jelentheti teljes azonosításukat, mivel ez jelentős mértékben szűkítené a demokrácia tartalmát és technikáit. A választási folyamat egyik, de

nem egyetlen eszköze a demokratikus hatalomgyakorlásnak, a döntéshozatali folyamatnak, a közpolitika (public policy) alakításának, az egyéni preferenciák közakarattá transzformálásának. Ugyanakkor a demokratikus hatalomgyakorlásnak fontos feltétele a stabilitás, a rend, a működőképesség. A demokrácia-koncepciók egy része ezt a szempontot, a felelősség-elemet hangsúlyozza. Eszerint a demokrácia lényege a kormányzó elit felelőssége abban, hogy tudja, mit akarnak az állampolgárok, és milyen szinten, milyen információkkal ellátva, milyen formában vonja be őket a döntéshozatalba. Ez a felfogás különbséget tesz az állampolgárok kívánságainak való megfelelés és az ő érdekükben történő kormányzati, hatalomgyakorlási tevékenység között (Sartori 1968: 112). Ez a koncepció a választási rendszer arányosságát másodlagosnak tekinti.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy a választás mind az egyén, mind a társadalmi-politikai rendszer szempontjából legitimáló erővel bír. Mivel sok egyéni és társadalmi összefüggése van, gyakran egymással nem, vagy alig összeegyeztethető feladatot kell(ene) megoldania. A politikai rendszer összetett, többfunkciós elemeként csak az egész demokratikus intézményrendszerbe ágyazva vizsgálható, önmagában nem fokmérője a demokráciának. Jelentőségét abban foglalhatjuk össze, hogy az említett elemeket, a demokratikus követelmények különböző oldalait összekapcsolja. A választási szisztémákat tehát nem elvontan, valamilyen ideális rendszer szemszögéből, hanem e követelmény, és a funkcióknak való megfelelés alapján célszerű értékelni. Nincs eleve jó és rossz választási rendszer, a különböző célok – a társadalmi-politikai feltételektől, tradícióktól is függően – eltérő módon, más-más választási szisztémákkal egyaránt megközelíthetőek.

Mint említettük, a demokrácia különböző oldalait preferáló koncepciók eltérő követelményeket támasztanak a választási rendszerekkel és arányosságukkal szemben. Az elvárások egyike kétségtől az, hogy a választási rendszer a lehető legpontosabban fejezze ki a választók akaratát. Ez azonban nemcsak arányossági, hanem aránytalansági tényezőket is feltételez, mivel a közakarati sohasem csak az egyéni és csoportpreferenciák mechanikus összeadásából jön létre. A szavazói preferenciák minél torzításmentesebb tükröződése a törvényhozásban a politikai stabilitást – a választásokkal kapcsolatos másik általánosan emlegetett követelményt – is szolgálja. Ugyanakkor a választási törvénynek lehetővé kell tennie a törvényhozó és a végrehajtó hatalom megváltoztatását, ha a társadalom akarata megváltozik.

Az említett néhány tényezőtől levonható következtetés az, hogy helytelen az arányosság és a stabilitás, illetve a többségi (majoritárius-plurális) és az arányos (proporcionális, PR) rendszerek merev szembeállítás. Bármelyik rendszerrel szemben vannak arányossági és aránytalansági, illetve stabilitási és változtathatósági követelmények. A választási rendszereket tehát egy koordinátarendszeren belül, komplexitásukban, működésük hatékonysága szempontjából kell megítélni.

Ennek keretében az egyik demokratikus érték az, hogy a választási rendszer minél kevésbé torzítsa el a szavazati arányokat. Ez azonban semmiképpen sem jelenti azt, hogy minél arányosabb egy választási rendszer, annál demokratikusabb a politikai rendszer, és fordítva.

A liberális demokrácia régi törekvése, hogy maga a választási rendszer és azon belül a szavazatok mandátumokká transzformálása – amennyire lehetséges – semleges legyen. Az arányosság vizsgálata egyrészt arra ad választ, hogy egy konkrét választási rendszer mennyire sikeresen valósítja meg ezt az alapelvet. Annak a lehető legpontosabb kimutatását jelenti, hogy a szavazatokban realizálódó választói akarat és a mandátumokban megjelenő végeredmény hogyan feleltethető meg egymásnak. Másrészt az aránytalanság okainak (az elvesztett szavazatok, a választási küszöb, a választási formula, a körzeti magnitúdo, az országos elosztás, a körzeten belüli elosztás, a választói magatartás vagy egyéb okok) kimutatására is törekszik.

MÓDSZEREK AZ ARÁNYOSSÁG MÉRTÉKÉNEK KIMUTATÁSÁRA

A választási rendszerek arányossága különböző matematikai formulák segítségével fejezhető ki. Az alkalmazott mutatók egyike sem tökéletes, mindegyiknek vannak előnyei és hátrányai. A szavazataránytól való eltérés vizsgálható egyes pártokat és a rendszer egészét illetően is. Az egyik vitatott kérdés az, vajon egy adott szisztémának, illetve a választási rendszer egyes összetevőinek mi a szerepe a deformációk kialakulásában. Rae (1967) nyomán a választási rendszereket általában három fő komponensre bontva vizsgálják. Ezek: a szavazás struktúrája, a választási körzet és a választási formula. A szavazás struktúrája a választói szerep speciális formáját jelenti, azt, hogy a szavazatokat milyen módon kell leadni. Rae ennek két alapváltozatát különíti el: a kategorikus (categorical) és a sorrendes (ordinal) szavazást, melyeknek további alváltozatai vannak. A választási körzet vagy aggregációs egység (unit of aggregation) (Rokkan 1968) az az összetevő, amelyben a szavazatok mandátumokká alakulnak át. Ennek nagyságát a körzeti magnitúddal (district magnitude) mérik, amely azt mutatja meg, hogy egy választási egység hány képviselőt küld a törvényhozásba. (Ez 1-től az adott parlament létszámaig terjedhet, egy ország körzeti magnitúdját a körzetek átlaga adja.) A választási formula azon módszerek összessége, amelyek révén a szavazatok mandátumokká alakulnak át. Rae az arányosságra gyakorolt hatás szempontjából mind a választási formulának, mind a körzeti magnitúdónak csekély szerepet tulajdonított. Az elmúlt húsz év választási eredményeinek elemzése azt bizonyítja, hogy a választási rendszer egésze jóval nagyobb mértékben befolyásolja az arányosságot, mint Rae állította, és ezen belül a formulának és a kétszintes körzeti rendszernek – márpedig a magyar ilyen – erős a közvetlen hatása (Lijphart 1990: 482).

A legkézenfekvőbb mutató az egyes pártokra eső mandátumok és szavazatok arányát pártonként vizsgáló *advantage ratio* – jelölése: A –, amely szó szerint előnyarány-szám, előnyindexnek fordítható (Taagepera-Shugart 1989: 68). Legszerencsésebbnek az arányossági együththató elnevezést tartjuk³, megkülönböztetésül a később tárgyalandó, a választási rendszer egészére vonatkozó aránytalansági indextől. Kiszámítási módja egyszerű: az egyes pártok százalékos mandátumarányát osztjuk a pártra leadott szavazatok százalékos arányával: $A = (\%seats)/(\%votes)$.⁴ Ezzel megkapjuk, hogy az adott párt számára a szavazatok egy százaléka hány százaléknyi mandátumot eredményezett. Az 1990-es magyar választási eredményekkel való összevetés céljából Nagy-Britannia és Ausztria – mint tipikus plurális, illetve arányos választási rendszert alkalmazó ország – választási alapadatait az 1. és a 2., arányossági együththatóit a 3. és a 4. táblázatban közöljük.

1. táblázat

Szavazatok és mandátumok százalékos aránya Nagy-Britanniában (1959–1992)

Év	Konzervatívok		Munkáspárt		Liberálisok		Egyéb	
	SZ	M	SZ	M	SZ	M	SZ	M
1959	49,4	57,9	43,8	41,0	5,9	0,9	0,9	0,2
1964	43,4	48,3	44,1	50,3	11,2	1,4	1,3	0,0
1966	41,9	40,2	47,9	57,6	8,5	1,9	1,7	0,3
1970	46,4	52,4	42,9	45,6	7,5	0,9	3,2	1,1
1974 (febr.)	38,2	46,8	37,2	47,4	19,3	2,2	5,3	3,6
1974 (okt.)	35,9	43,6	39,3	50,2	18,3	2,1	6,5	4,1
1979	43,9	53,4	36,9	42,2	13,8	1,7	5,4	2,7
1983	42,4	61,2	27,6	32,1	25,4	3,5	4,6	3,2
1987	42,3	57,8	30,8	35,3	22,6	3,4	4,3	3,5
1992	42,8	51,6	35,2	41,6	18,3	3,1	3,7	3,7

Megjegyzés: Az 1. és a 2. táblázat Liberálisok rovatában 1983-ban és 1987-ben az Alliance (a Liberális Párt és a Szociáldemokrata Párt választási szövetsége), 1992-ben a Liberális Demokrata Párt adatai szerepelnek.

Forrás: World Encyclopedia of Political Systems. Edited by George E. Delury. Harlow, Essex: Longman Group Ltd. 1983. Volume II.; The Economist World Atlas of Elections: Voting Patterns in 39 Democracies. Edited by Dick Leonard and Richard Natkiel. London: The Economist Publications LTO. 1986.; MTI Világpolitikai Dokumentáció 1992.

2. táblázat

Szavazatok és mandátumok százalékos aránya Ausztriában (1966–1990)

Év	Szocialista Párt		Néppárt		Szabadságpárt		Egyéb	
	SZ	M	SZ	M	SZ	M	SZ	M
1966	42,6	44,9	48,3	51,5	5,3	3,6	3,8	0,0
1970	48,4	49,1	44,7	47,3	5,5	3,6	1,4	0,0
1971	50,0	50,8	43,1	43,7	5,5	5,5	1,4	0,0
1975	50,4	50,8	42,9	43,7	5,4	5,5	1,3	0,0
1979	51,0	51,9	41,9	42,1	6,1	6,0	1,0	0,0
1983	47,7	49,2	42,2	44,3	5,0	6,5	5,1	0,0
1986	43,1	43,7	41,3	42,1	9,7	9,8	5,9	4,4
1990	43,0	44,3	32,0	32,8	16,6	18,0	8,4	4,9

Megjegyzés: 1986-tól parlamenti képviselőhez jutottak a Zöldek. Szavazatarányuk az Egyéb rovaton belül 1986-ban 4,8 százalék, 1990-ben 4,3 százalék.

Forrás: World Encyclopedia of Political Systems. Edited by George E. Delury. Harlow, Essex: Longman Group Ltd. 1983. Volume I.; Fact On File. Weekly World News Digest with Cumulative Index. New York/Oxford 1990.; The Economist World Atlas of Elections: Voting Patterns in 39 Democracies. Edited by Dick Leonard and Richard Natkiel. London: The Economist Publications LTO. 1986.; MTI Világpolitikai Dokumentáció 1987.

3. táblázat

Arányossági együtthatók (A) Nagy-Britanniában (1959–1992)

Év	Konzervatívok	Munkáspárt	Liberálisok	Egyéb
1959	1,17	0,93	0,15	0,22
1964	1,11	1,14	0,12	0,00
1966	0,95	1,20	0,22	0,17
1970	1,12	1,06	0,12	0,34
1974 (febr.)	1,22	1,27	0,11	0,67
1974 (okt.)	1,21	1,27	0,11	0,63
1979	1,21	1,14	0,12	0,50
1983	1,44	1,16	0,13	0,69
1987	1,36	1,14	0,15	0,81
1992	1,20	1,18	0,16	1,00

4. táblázat

Arányossági együtthatók (A) Ausztriában (1966–1990)

Év	Szocialista Párt	Néppárt	Szabadságpárt	Egyéb
1966	1,05	1,06	0,67	0,00
1970	1,01	1,05	0,65	0,00
1971	1,01	1,01	0,98	0,00
1975	1,01	1,01	1,01	0,00
1979	1,01	1,00	0,99	0,00
1983	1,03	1,04	1,30	0,00
1986	1,01	1,01	1,01	0,91
1990	1,03	1,02	1,08	1,08

Az arányossági együttható továbbfejlesztett alkalmazását jelenti a *proportionality profil*, az arányossági profil. E komplexebb mutató kidolgozása Taagepera és Laakso nevéhez fűződik (Taagepera–Laakso 1980). Az arányossági profilt úgy kapjuk meg, hogy a választáson szereplő pártokat elhelyezzük egy koordináta-rendszerben, amelynek vízszintes tengelyére a szavazatok százalékos arányát, függőleges tengelyére pedig az arányossági együtthatót vesszük fel, és az egyes pártok adatai által kijelölt pontokat összekötjük. Az $A = 1$ vonalat berajzolva (ami a tökéletes arányosság ideális formájának felel meg) ennek, és a profilgörbének a metszéspontjában kapunk még egy fontos mutatót, a *break-even-pointot* (**B**), amit magyarul fordulatpontnak, fordulópontnak nevezhetünk. Ez megmutatja, hogy az adott rendszerben mekkora az a szavazatarány, amely felett a pártok felülreprezentáltak, illetve, amely alatt alulreprezentáltak lesznek.

A nyugati demokráciák e módszer segítségével négy alaptípusba sorolhatók (Taagepera–Shugart 1989). Ezek az **A** és a **B** értéke, valamint a görbe lépcsőzetessége szerint különböztethetők meg. A négy alaptípus: az egyenletes (flat), a korai növekedésű (early rise), a késői növekedésű (late rise), és a nagyon késői növekedésű (very late rise) profilok (lásd Függelék I. ábra).

Az egyenletes profil azt jelenti, hogy a pártok már igen kis szavazataránnyal enyhén felülreprezentáltak ($B < 5\%$, $A \approx 1,05$). Az előny is, a hátrány is csekély mértékű, és csak a nagyon kis pártok kerülnek alulreprezentált helyzetbe. Ezt a profilt nagy körzeti magnitúdóval, illetve országos kompenzációs mandátumokkal lehet elérni (például Svédország választásai 1970–1976 között, Dánia).

A korai növekedésű profil magasabb **A**-t és magasabb **B**-t mutat ($A = 1,1$; $B = 5\text{–}15\%$), viszonylag alacsony szavazataránynál egy nagy pártnak előnyt, több kis pártnak hátrányt jelent. Ez a profil a nagy körzeti magnitúdóval van összefüggésben (például Olaszország, Hollandia, NSZK).

A késői növekedésű profil esetén a nagypárti előny is, de a kisebb pártok hátránya is nagyobb, mint az előző esetben ($A \approx 1,2$; $B = 15\text{–}25\%$). Ez a profil közepes magnitúdó esetén jelenik meg, már a közepes nagyságú pártok számára is hátrányt jelent, és nagymértékű a felül-, illetve alulreprezentáltság (például Finnország, Belgium).

Még inkább ez a helyzet a nagyon késői növekedésű profil esetén. Ez a plurális rendszerekre jellemző. Tipikus példája Új-Zéland, ahol $B = 40\%$. Ebben az esetben a 20% alatti pártoknál az **A** értéke rendkívül alacsony, ritkán több, mint 0,1. A **B**-t elérő pártok viszont aránytalanul preferáltak (Taagepera–Laakso 1980; Taagepera–Shugart 1989).⁵ A brit és az osztrák arányossági profilt a Függelékben a 2. és 3. ábrán mutatjuk be.

Az arányosságtól való eltérés leggyakrabban használt mutatója a Loosemore–Hanby-féle aránytalansági index, melyet a Taagepera–Shugart szerzőpáros *index of deviation* néven ír le. Képlete: $D = (1/2)\sum |s_i - v_i|$, melyben az s_i egy adott párt százalékos mandátum-

arányát (seats), a v_i pedig százalékos szavazatarányát (votes) jelenti. A végeredményt szintén százalékban adjuk meg. A felezés azért szükséges, mert a pártok által szavazatarányukon felül elnyert mandátumok más pártoknál veszteségként jelennek meg (Taagepera–Shugart 1989: 104–105). Az arányosságnak való tökéletes megfelelés esetén: $D = 0\%$. Tegyük fel, hogy $D = 15\%$, ez azt jelenti, hogy a mandátumok 15 százaléka került át egyes pártoktól másokhoz.

Kétségtelen, hogy e mutató alapján a többségi rendszerek nagyobb mértékben térnek el az arányosságtól, mint az arányosnak nevezett szisztémák. Viszont az is tény, hogy a listás módszer nem feltétlenül garantálja az arányosságot.⁶ A PR-rendszer egyik ideáltípusának tekintett Finnország esetében is előfordult magasabb aránytalansági index, mint a plurális „mintaország”, Új-Zéland választási történetében található legalacsonyabb érték.

Lássunk néhány konkrét példát az 1980-as évek egy-egy választását összevetve. A plurális rendszerek esetében jóval nagyobb szóródást figyelhetünk meg: USA 6,7 százalék, Új-Zéland 19, Nagy-Britannia 23,4, Kanada 24,9. (A legaránytalanabb rendszerek: India 31,8, Dominika 34,8, Sri Lanka 36,7.) A PR-rendszerek jellemzően 10 százalék alatt vannak: Svédország 2, Hollandia 2,8, Dánia 2,9, Ausztria 4,3, Belgium 7,7, Norvégia 8,8. A nyugati demokráciák között kivétel Spanyolország, ahol a Loosemore–Hanby index 1982-ben 17,5 százalék volt. A legszélsőségesebb értékeket itt sem az igazán demokratikusnak tartott országokban találjuk: Costa Rica 1,2 százalék, Nicaragua 1,5, Koreai Köztársaság 18,3. Az úgynevezett STV-t (single transferable vote, egyszerű szavazátvitteles rendszer), vagyis a nem listás PR-t alkalmazó Írországból a Loosemore–Hanby-index 1982-ben 3,2, Máltán 2,6 százalék volt. A teljesség kedvéért megemlítjük a specifikus, majoritárius-alternatív-preferenciális ausztrál rendszer 11,5, valamint a kétfordulós francia szisztéma első, tisztán majoritárius fordulójának 20,6 százalékos értékét. Fontos – miután gyakran hasonlítják a magyarhoz – az NSZK-ban alkalmazott vegyes szisztéma 0,8 százalékos indexe. Érdekességként megjegyezzük, hogy az 1980-as években ennél alacsonyabb D -t csupán Grönland esetében találunk, ez 0,2 százalék. (Az adatok forrása: Taagepera–Shugart 1989: 106–107.) A brit és az osztrák aránytalansági indexsorokat az 5., illetve a 6. táblázat tartalmazza.

5. táblázat

Aránytalansági indexek (D) Nagy-Britanniában (1959–1992)

1959	1964	1966	1970	1974 II.	1974 X.	1979	1983	1987	1992
8,60	11,50	9,75	8,60	18,75	18,70	14,85	23,25	19,55	15,10

6. táblázat

Aránytalansági indexek (D) Ausztriában (1966–1990)

1966	1970	1971	1975	1979	1983	1986	1990
5,50	3,30	1,40	1,30	1,10	5,10	1,50	3,90

A bemutatott fontosabb módszerek⁷ az arányosság különböző aspektusainak érzékeltetésére alkalmasak. Az arányossági együttható jól használható az egyes pártok választási eredményeinek elemzésére, a rendszer egésze arányosságának mértékéről azonban keveset árul el. Előnye az, hogy feltárja az aránytalanság belső struktúráját. Előfordul ugyanis, hogy két választási rendszer aránytalansága a Loosmore–Hanby-index szerint azonos. Az arányossági együtthatók eltérése azonban figyelmeztet arra, hogy alapvető különbség van az adott szisztémák működése, logikája, politikai hatásai között.⁸ Az arányossági profil jól használható egyetlen választás eredményének elemzésére, az egyes pártokra vonatkozóan egymást követő választások vizsgálatára, továbbá hosszabb periódusok adatai alapján különböző országok választási rendszereinek grafikonjai is felrajzolhatók, és így összehasonlíthatók egymással. A profilgörbe – pontosabban az (A) = 1 vonaltól való eltérése – szemléletesen mutatja, hogy a rendszer milyen mértékben diszproporcionális, és ezen belül az egyes pártok hol helyezkednek el. Nem kizárt, hogy többféle index alapján is hasonló számszerű eredményeket kapunk az arányosságról, s a differenciákra csak az arányossági profilgörbe világít rá. Ezért e módszerek együttes alkalmazása adhatja a legpontosabb információkat egy választási rendszerről.

A MAGYAR VÁLASZTÁSI RENDSZER ARÁNYOSSÁGA

Első lépésként tisztáznunk kell, hogy a szavazatarányok kiszámításánál milyen voksokat veszünk figyelembe. Az egyfordulós, csak listás vagy csak egyéni metódus mellett ez nem okoz gondot, hiszen mindkét esetben egyszer és egyféle szavazatot ad le a választópolgár. A mi választójogunk azonban ebből a szempontból meglehetősen bonyolult. Egyrészt egyéni és listás szavazást is alkalmaz, de egymástól nem függetlenül: az egyéni kerületi jelöltállítás sikerességétől teszi függővé a pártok listára kerülését, továbbá az országos listás mandátumok elosztásánál figyelembe veszi az egyéni töredékszavazatokat is. Másrészt az egyéni kerületekben a mandátum elnyerését az első fordulóban abszolút többséghez köti. Ez a megoldás az induló jelöltek nagy száma miatt szinte automatikusan szükségessé teszi a második fordulót: 1990-ben 171 kerületben (ebből ötben érvénytelenség miatt is) meg kellett ismételni a szavazást. Mindennek eredményeképpen a magyar választási rendszer egyaránt tartalmaz a plurális, a majoritárius és az arányos szisztémákra jellemző elemeket.

1990-ben a magyar választásokon három fő szavazat-típus jelent meg: a listás voksok mellett az egyéni kerületek első és második fordulós szavazatai is. (Mindezek mellett megemlíthetjük annak az öt kerületnek voksait, amelyekben először érvénytelen volt a szavazás. Ezekkel azonban – éppen érvénytelenségük miatt – nem számolunk.) Az arányossági számítások célja annak kimutatása, hogy a parlamentben kialakult erőviszonyok mennyire tükrözik a választók szavazatokban megjelenő politikai akarátát. Ezt szem előtt tartva olyan módszert kell alkalmaznunk, amely a lehető legnagyobb pontossággal fejezi ki a pártok támogatottságának mértékét.

Egyik – a legegyszerűbb – megoldás az, ha csak a listás szavazatokkal számolunk (lásd 7. táblázat, SZ I. rovat). Ezt választja Szoboszlai György, és ennek alapján tartja a magyar választási eredményeket aránytalanabbnak az angolnál.⁹ Lijphart ugyancsak a listás szavazatok és az összes mandátumok arányainak összevetését végzi el, és ebből vonja le következtetésként: a magyar választási rendszer inkább majoritárius, mint arányos (Lijphart 1992: 103).

E módszer alkalmazása azonban több szempontból is vitatható. Egyrészt azért, mert a listás szavazatok nem tartalmazzák a független jelöltekre leadott voksok jelentős tömegét, amelyek így „eltűnnek” a rendszerben. Az Egyéb rovatban szereplő több mint 15 százaléknyi szavazat a 4 százalékos határt el nem érő pártok elveszett listás voksait jelenti, amely nem vethető össze a hét – hat független és egy agrárszövetségi – egyéni kerületben szerzett mandátummal, hiszen ezek nem e szavazatok eredményeképpen születtek. Viszont nem tekinthetünk el ettől a hét képviselői helytől, mert így a parlament valóságos létszámától eltérő adattal számolnánk.

Másrészt a listás szavazatok bázisként alkalmazása következtében figyelmen kívül marad az a fontos tény, hogy a magyar rendszer vegyes metódust alkalmaz, a pártok nem csak listán, hanem egyéni jelöltjeik révén is szereztek szavazatokat, tehát támogatottságuk mértékének megítélésakor valamilyen formában ezekkel is számolnunk kell. Több elemzés kimutatta, hogy az egyéni kerületi eredményeket is jelentős mértékben befolyásolta a pártszimpatia, a sok – személyes kvalitásait tekintve gyakran ismeretlen – jelöltről főleg a párthovatározás alapján döntöttek a szavazók (Schmidt 1990: 10; Szoboszlai 1990a: 27; 1990b: 23). Tekintettel erre, érdemes úgy is számításokat végezni, hogy az első érvényes forduló egyéni szavazatait és a listás voksokat összesítjük (lásd 7. táblázat, SZ II. rovat). Ez a megoldás indokolható azzal, hogy ekkor a választók még elsődleges preferenciáik alapján szavaztak, a résztvevők számát csak a jelölés szabályai korlátozták, továbbá ez a módszer megjeleníti a független jelöltekre leadott voksokat.

Szükségességnek tartjuk egy harmadik számítási módszer bemutatását is. Kizárólag az első érvényes egyéni forduló szavazatainak figyelembevétele ellen ugyanis számos érv hozható fel. Legfontosabbként az, hogy a mandátumok sorsa – ötöt kivéve – a második fordulóban dől

el, és sok esetben nem azok lettek képviselők, akik az elsőkben a legtöbb szavazatot kapták. Továbbá a megismételt szavazás alkalmat adott a másodlagos preferenciák kifejezésére, s ez sem elhanyagolható tényező a pártok támogatottságának megítélésékor. Végül az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a második fordulóban a választási aktivitás jelentősen visszaesett, s az ekkor leadott kisebb szavazattömeg hatása így közvetetten megjelenik a végeredményben is. Ellenérvként azt említhetnénk, hogy a második fordulóban – ha az első érvényes volt – korlátozzák az újra induló jelöltek számát, s ez már nem adja meg minden szereplőnek a szavazatgyűjtés további lehetőségét. Ez azonban szoros összefüggésben van az első fordulóban elért eredménnyel. Mindezek alapján megítélésünk szerint akkor kapjuk a legpontosabb képet a pártok támogatottságának mértékéről, ha mindkét egyéni forduló és a listás szavazás voksait együttesen vesszük figyelembe (lásd 7. táblázat, SZ III. rovat).

7. táblázat

Szavazatok és mandátumok százalékos aránya a magyar választásokon (1990)

	MDF	SZDSZ	FKgP	MSZP	Fidesz	KDNP	Egyéb
SZ I.	24,73	21,39	11,73	10,89	8,95	6,46	15,85
SZ II.	24,83	22,00	11,41	10,74	7,00	6,22	17,80
SZ III.	29,46	24,20	11,30	9,59	5,66	5,59	14,20
MAND	42,75	24,35	11,40	8,55	5,70	5,44	1,81

Megjegyzés: SZ I.: a listás szavazatok alapján; SZ II.: a listás és az első érvényes egyéni kerületi forduló szavazatainak összesítése alapján; SZ III.: a listás és mindkét egyéni kerületi forduló szavazatainak összesítése alapján. 2. A négy közösen jelölt képviselő mandátumát ahhoz a párthoz számítottuk, amelynek a frakciójához csatlakoztak.

Forrás: A magyar választásokra vonatkozó összes adatot a *Magyar Közlöny* 1990. 44. számában közölt hivatalos eredmények alapján számoltuk ki.

8. táblázat

Arányossági együttthatók (A) Magyarországon (1990)

	MDF	SZDSZ	FKgP	MSZP	Fidesz	KDNP	Egyéb
I.	1,72	1,13	0,97	0,78	0,63	0,88	0,11
II.	1,72	1,13	0,99	0,79	0,81	0,87	0,10
III.	1,45	1,01	1,01	0,89	1,01	0,97	0,12

Megjegyzés: Az I., II. és III. rovat adatait a 7. táblázatban SZ I., SZ II. és SZ III. alatt közölt szavazatarányok alapján számítottuk.

Az adatokból látható, hogy bármelyik számítási módszert alkalmazzuk, az 1990-es magyar választási eredmények nemzetközi összehasonlításban korántsem mondhatók arányosnak. A Loosemore–Hanby-index a három szavazatszámítási módszer alapján: (D)I. = 20,98%; (D)II. = 20,18%; (D)III. = 13,58%. Ez még a legkedvezőbb változat szerint is messze meghaladja az osztrák mértéket, és alig marad el a

14,86 százalékos angol átlagtól. Nem tarthatók tehát azok a vélemények, amelyek a magyar rendszert arányosnak vélik. Ilyen álláspontot képvisel Salamon László.¹⁰ Állítását azzal támasztja alá, hogy az MDF az angol rendszer szabályai szerint a parlamenti helyek 65, az SZDSZ pedig 19 százalékához jutott volna hozzá, és ehhez képest a két párt megvalósult képvisellete arányosnak mondható.

Salamon véleménye már csak azért is nyilvánvalóan téves, mert az angol választási rendszer alkalmazása mellett a MDF nem 65, illetve az SZDSZ nem 19 százaléknyi mandátummal rendelkezne. Ezek az adatok – némi pontatlansággal – az egyéni kerületi választás tényleges eredményei, melyek szerint az MDF a 176 egyéni mandátumból 115-öt (65,32%), az SZDSZ pedig 37-et (21,02%) szerzett. Csakhogy ez a második forduló révén alakult így, amelyben sok olyan MDF-jelölt nyert, aki az első forduló után nem állt az első helyen; az angol választási rendszer viszont köztudottan egyfordulós. Ennek alkalmazásával a 9. táblázatban közölt eredmények születtek volna.¹¹

9. táblázat

Egyéni kerületi eredmények Magyarországon az első forduló alapján (1990)

	MDF	SZDSZ	FKgP	MSZP	Fidesz	KDNP	Egyéb
SZ%	24,93	22,61	11,08	10,57	4,98	5,97	19,86
M	82	63	10	2	5	4	10
M%	46,59	35,80	5,68	1,14	2,84	2,27	5,68
(A)	1,86	1,58	0,51	0,10	0,57	0,38	0,28

Megjegyzés: Az aránytalansági index (D) ebben az esetben 34,85%.

A számok tehát éppen ellenkezőjét bizonyítják Salamon László állításának: a magyar rendszerbe beépített arányosító tényezők hatása a győztes párt képviselétére – az angol rendszerben előállhatóhoz képest – szinte elhanyagolható, a különbség 4 százalék alatt van. Az igaz, hogy az MDF felülreprezentáltsága még nagyobb is lehetett volna, például a franciához hasonló kétfordulós egyéni metódus alkalmazása mellett (Vajda 1991). Ez a tény azonban önmagában nem bizonyítja a rendszer arányosságát. A kérdést egyébként sem lehet csupán egy vagy két párt eredménye alapján eldönteni. Ha figyelembe vesszük a teljes adatsort, nyilvánvaló, hogy összességében arányosabb képvisellett jött létre, mint amilyen az angol szisztéma esetén alakult volna ki. Csakhogy a rendszer ehhez képest nem az MDF pozícióit rontotta – ahogyan ezt Salamon állítja –, hanem az SZDSZ rovására juttatta a kisebb pártokat kedvezőbb helyzetbe.

Az aránytalanság mértékének kimutatása mellett fontos kideríteni: mi a forrása, mi téríti el a mandátumarányokat a szavazatarányoktól? A nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy egy-egy választási rendszer arányosságát több tényező befolyásolja.

Ezek egyike a mandátumot nem eredményező szavazatok tömege. A magyar esetben – Szoboszlai György egy tanulmánya nyomán – 777 777 ilyen „elveszett” vokssal szoktak számolni (Szoboszlai 1990a). Ez az adat azonban csak a 4 százalék alatti eredményt elért pártok listás szavazatait jelenti. De a magyar választási rendszerben elveszett az e pártok egyéni jelöltjeire leadott 613 403 voks is, hiszen ezeket töredékszavazatként nem vehették figyelembe az országos lista mandátumainak elosztásakor. Ugyanezért nem hasznosulhatott továbbá a vesztes független jelöltekre leadott 263 462 szavazat sem. A második forduló mintegy 3,5 millió szavazatából is elveszett az az 1 924 369, amelyet nem a győztesek kaptak. Mindezt figyelembe véve, a rendszer következtében elvesző összes érvényes voksok száma 3 579 011. Ez a két érvényes forduló együttes (listás és egyéni) szavazatainak 27 százaléka. A választópolgár oldaláról nézve előfordulhatott, hogy valakinek mindhárom érvényes szavazata elveszett: ha például az első fordulóban az MSZDP egyéni jelöltjére voksolt, a listán is ezt a pártot támogatta, majd a második fordulóban nem a végül győztes jelöltre szavazott. Hangsúlyozzuk, hogy ez nem csak a vitatott 4 százalékos határ, hanem az eredményességi küszöb következtében szinte elkerülhetetlen második forduló, és az egyéni kerületek töredékszavazatainak hasznosítására, valamint a listaállításra vonatkozó szabályok együttes következménye.¹²

Arra vonatkozóan is végeztünk számításokat, hogy az elveszett szavazatok milyen mértékben járultak hozzá az aránytalanság kialakulásához. A Loosemore–Hanby módszert csak a hat parlamenti párt eredményeire alkalmazva, az I. szavazatszámítási változat szerint 13,96, a II. alapján 12,18, a III. verzióban 7,38 százalékot kapunk. Így tehát majdnem a felére csökken az aránytalanság, vagyis a szavazatok elveszése legalább ilyen arányban okozta az összeredmények diszproporcionalitását.

Az arányosságra ható másik fő tényező az, hogy a képviseletet nyert pártok mandátumarányait a rendszer milyen mértékben téríti el a szavazatarányoktól. A egyes magyar választójog esetében a kérdés úgy merül fel, hogy az egyéni kerületi rendszer okozta aránytalanságot a listás módszer mennyire tudja enyhíteni. Ennek megítéléséhez külön-külön meg kell vizsgálnunk a kétféle választás adatait. Az egyéni kerületek esetében indokoltnak tartjuk mindkét forduló szavazatait együttesen figyelembe venni (lásd a 10. táblázatot).

10. táblázat

Egyéni kerületi eredmények Magyarországon mindkét forduló alapján (1990)

	MDF	SZDSZ	FKgP	MSZP	Fidesz	KDNP	Egyéb
SZ%	32,30	25,88	11,04	8,82	3,70	5,07	13,19
M	115	37	11	1	2	3	7
M%	65,34	21,02	6,25	0,57	1,14	1,70	3,98
(A)	2,02	0,81	0,56	0,06	0,30	0,33	0,30

Megjegyzés: Az aránytalansági index (D) ebben az esetben 33,04%.

Első látásra világos, hogy az egyéni kerületi eredmények óriási aránytalanságot tartalmaznak: az MDF kétszeresen felülreprezentált, az SZDSZ nem elhanyagolható mértékben, a többi párt viszont drasztikusan alulreprezentált helyzetben van. Ennek megfelelően a Loosemore–Hanby-index rendkívül magas, több mint duplája az angol átlagértéknek.

A magyar egyéni kerületekre vonatkozó adatok és az angol eredmények összevetése számos következtetésre ad alkalmat. Nagy-Britanniában a diszproporcionalitás abban nyilvánul meg, hogy a két nagy párton kívüli politikai erők többsége – különösen a Liberális Párt – mélyen alulreprezentálva jelenik meg a parlamentben. A brit arányossági profil (lásd Függelék 2. ábra) arra is rámutat, hogy a kisebb pártok némelyike jelentősen felülreprezentált. Ennek oka, hogy a regionálisan erős pártok néhány választókerületben mandátumhoz jutnak országosan minimális, 1 százalék alatti szavazatarány mellett is. Hasonló hatású, hogy Észak-Írország képviselőit elkülönített kvóta szerint választják. Az észak-ír pártok ebben az országrészben meghatározó politikai erők, viszont szavazatarányuk országos összesítésben elhanyagolható. Más kisebb pártok viszont, amelyek nem élveznek egy-egy régióban jelentős támogatást, nem szereznek mandátumot.¹³ Ez magyarázza a brit arányossági profil „cikázását” a függőleges tengely mentén az alacsony szavazattartományban. A konzervatívok, illetve a Munkáspárt felülreprezentáltsága nem mondható kiugróan magasnak: a két párt arányossági együtthatóinak átlaga 1,17, a legmagasabb érték 1,44.

A magyar rendszer viszont az egyéni kerületekben végül csak egy pártot hozott kedvező helyzetbe, a többiek – a jelöltjeik által szerzett szavazatokhoz képest kisebb-nagyobb mértékben – mind hátrányt szenvedtek. Véleményünk szerint ennek oka a második forduló volt, amely a választók nagy részének másodlagos preferenciáit is érvényre juttatta, továbbá – a két forduló közötti emlékezetes kampány hatására – lehetőséget adott az eredeti álláspontnak akár a távolmaradás, akár az „átpártolás” formájában való módosítására is. Ennek eredményeképpen az MDF előnye az SZDSZ-szel szemben a mandátumok tekintetében nagyobb mértékben nőtt annál, mint ahogyan emelkedett szavazatainak aránya. Így az első forduló alapján kialakuló, kétpárt-rendszerre jellemző szituáció helyett az „egy nagyon győztes párt – sok nagyon vesztes párt” képlet állt elő.

Figyelemre méltó viszont, hogy a Loosemore–Hanby-index a tényleges egyéni eredmények, illetve az első forduló alapján számított adatok esetében közel azonos (34,85%, illetve 33,04%). Ez is bizonyítja, hogy – amint a módszerek bemutatásánál erre utaltunk – a D-index két szituációban mért hasonlósága fontos differenciákat fedhet el. Esetünkben rejtve marad az aránytalanság belső struktúrája közötti alapvető eltérés, amelyre tekintettel a két adatsor – illetve az általuk meghatározott képvisélet – nem sorolható azonos típusba. Ezt a különbséget csak az arányossági együtthatók – különösen a két nagy párt vonatkozó adatainak jelentős eltérése – alapján érzékelhetjük.

Az egyfordulós és a tényleges egyéni kerületi magyar változat összevetése arra is rávilágít, hogy a második forduló említett hatása nem magyarázza az aránytalanság kirívó mértékét. A magyar és a brit adatok alapján ennek okát véleményünk szerint az eltérő pártrendszer, az eltérő politikai erőviszonyok és a választási rendszer összefüggésében kell keresnünk. A szavazatarányok alapján látható, hogy Nagy-Britanniában a győztes párt két kivételtől eltekintve elvitte a szavazatok több mint 40 százalékát, s ezzel jutott a mandátumok abszolút többségéhez, továbbá a két felülreprezentált nagy párt együttesen legtöbbször bírta a szavazók 80 százalékának támogatását. Ezzel szemben nálunk a szavazatok sokkal jobban megoszlottak: az MDF az egyéni kerületi voksok alig több mint 30 százalékával szerezte meg az egyéni parlamenti helyek közel kétharmadát, a mandátumok 85 százalékát együttesen birtokló MDF és SZDSZ választói támogatottsága pedig nem éri el a 60 százalékot.

Ebben az összehasonlításban azt mondhatjuk tehát, hogy a szigetországban a választási rendszer következtében a szavazópolgárok négyötödének politikai álláspontja felülértékelődik, és egyötödének akarata alig érvényesül. A magyar egyéni választások során a szavazók alig egyharmadának, az MDF támogatóinak véleménye kétszeresen felülreprezentálva jelent meg a mandátumokban, míg a más pártok jelöltjeit támogató kétharmadnak, de különösen a négy kisebb párt szavazótáborának álláspontja erősen háttérbe szorult. Összefoglalva: a politikai tagoltság, illetve a pártrendszer tekintetében erősen differenciált magyar viszonyok között az egyéni kerületi rendszer alkalmazása szükségképpen sokkal nagyobb aránytalansághoz vezetett, mint az e szempontból egyneműbb Nagy-Britanniában.

Természetesen már a választójogi törvény előkészítése során tudták a szakemberek, hogy az egyéni kerületi szisztéma komoly aránytalansághoz vezethet. Ennek mérséklésére igyekeztek arányosító mechanizmusokat beépíteni a rendszerbe. E célt szolgálta a listás választás – túl azon, hogy ez jelenítette meg közvetlenül a politikai rendszerben végbement legfontosabb változást: a többpártrendszer kialakulását. A listás mandátumok elosztására vonatkozó szabályokat is úgy alakították, hogy azok – főleg a töredékszavazatok országos listán történő beszámítása révén – várhatóan kompenzálják az egyéni kerületekben hátrányt szenvedő pártokat.

11. táblázat

Listás eredmények Magyarországon (1990)

	MDF	SZDSZ	FKgP	MSZP	Fidesz	KDNP	Egyéb
SZ%	24,73	21,39	11,73	10,89	8,95	6,46	15,85
M	50	57	33	32	20	18	0
M%	23,81	27,14	15,72	15,24	9,52	8,57	0,00
(A)	0,96	1,26	1,34	1,39	1,06	1,32	0,00

Megjegyzés: Az aránytalansági index (D) ebben az esetben 16,77%.

A 11. táblázat adataiból jól látható, hogy önmagukban a listás eredmények sem arányosak. Ennek egyik oka, hogy az országos listás mandátumok elosztásánál az egyéni töredékszavazatokat is figyelembe veszik, ezek azonban nem jelennek meg a szavazatarányokban. A 4 911 242 érvényes listás szavazat mellett beszámítható tehát a hat parlamenti párt együttesen 2 545 091 egyéni töredékszavazata, továbbá az a 613 403 voks, amelyet a többi párt egyéni jelöltjei kaptak az első érvényes fordulóban. Ebből az összesen 8 069 735 szavazatból mintegy 6 és félmillió alapján dőlt el a listás mandátumok sorsa, a többit az országos lista állítására vonatkozó szabályok, továbbá a 4 százalékos határ miatt nem vették figyelembe.¹⁴ Ha a több mint 8 millió voksot tekintjük 100 százaléknak, és összesítjük a két forrásból származó szavazatokat, akkor az adatok a 12. táblázat szerint alakulnak. Ezek alapján látható, hogy a hat parlamenti párt a mandátumok elosztása során – a töredékszavazatokat is figyelembe véve – közel azonos mértékben került kedvező helyzetbe.

12. táblázat

*Listás eredmények Magyarországon
az egyéni töredékszavazatok beszámításával (1990)*

	MDF	SZDSZ	FKgP	MSZP	Fidesz	KDNP	Egyéb
SZ%	19,01	22,51	12,90	12,80	8,27	7,27	17,24
M	50	57	33	32	20	18	0
M%	23,81	27,14	15,72	15,24	9,52	8,57	0,00
(A)	1,25	1,20	1,21	1,19	1,15	1,17	0,00

Megjegyzés: Az aránytalansági index (D) ebben az esetben 17,24%.

A magyar listás választás aránytalanságának másik okára mindkét adatsor jól rávilágít. Ez a 4 százalékos határ, amelynek következtében a parlamenti pártok együttesen is felülreprezentáltak, hiszen a listás mandátumok 100 százalékát birtokolják a szavazatok mintegy 84 százalékával. A 11. táblázat adataiból kiderül, hogy az egyéni kerületekben veszteségeket szenvedett pártok itt előnyös pozícióban vannak, az MDF pedig minimális mértékben hátrányba került. Ez azért alakult így, mert e pártnak relatíve kevés töredékszavazata volt, hiszen az egyéni körzetekben elsöprő győzelmet aratott. A többiek viszont a töredékszavazatok révén kárpótolhatták magukat az országos listás mandátumokból. Ezek alapján kétségtelen, hogy a listás szavazás révén mérséklődött az egyéni kerületi rendszerben előállt kirívó aránytalanság.

ÖSSZEGZÉS

Első konklúzióink, hogy az 1990-es magyar választás az adott társadalmi-politikai tagoltság és pártrendszer mellett nem eredményezett arányos képviseletet. Választási rendszerünk az adatok tükrében – főleg a kétfordulós egyéni kerületi szavazás, valamint az elveszett voksok jelentős száma miatt Rae korábban idézett kifejezésével élve – a szavazás struktúráját tekintve kombinált, a választási formulát, illetve az eredményeket tekintve viszont majoritárius-plurális szisztémának bizonyult. Az aránytalanság mértéke alapján a brit plurális és az osztrák PR-rendszer között, a brithoz közel helyezkedik el.

Második összegző megállapításunk szerint választási rendszerünk nem rokonítható a német szisztémával. Hasonlóságuk csupán abban áll, hogy mindkét metódus alkalmaz egyéni és listás szavazást. Azonban a német választójogban az egyéni kerületekben megszerzett mandátumokat a listán elnyerhetőkkal csak olyan mértékben egészítik ki, amennyire az adott párt arányos képviselete ezt indokoltá teszi (Dezső 1989). Emiatt a német választási rendszer „vegyes” jellege csak a szavazás struktúrájában érvényesül, a választási formula következtében az eredmények szinte tökéletesen arányosak. Taagepera és Shugart találóan perszonalizált PR-rendszernek nevezik, amely szerintük vonzó lehet az egyéni képviselethez ragaszkodó, de annak torzító aránytalanságát mérsékelni kívánó országok számára (Taagepera–Shugart 1989: 231–232).

Harmadik konklúzióink az, hogy a magyar szisztéma nem egyszerűen a plurális és a PR-rendszerek mennyiségileg „köztes” variánsa. Az aránytalanság belső struktúrája alapján sajátosat, minőségileg mást képvisel. Jól mutatják ezt az arányossági együtthatók (A) értékei, méginkább az arányossági profilgörbék. A brit rendszer grafikonján (lásd Függelék 2. ábra) két B-pontot láthatunk. Az egyiket – több kis párt említett felülreprezentáltsága miatt – az 1 százalékos szavazatarány körül találjuk. Mivel ez a jelenség kisebb-nagyobb mértékben minden választás alkalmával megfigyelhető, jellemzőnek ítéljük. A másik B-pont közel van a 30 százalékhoz, vagyis egy nagyobb pártnak e fölött van esélye a felülreprezentációra. A két érték között, főleg a Liberális Párt kemény alulreprezentáltsága következtében a görbe „mélyrepülést” mutat.

Az osztrák profil (lásd Függelék 3. ábra) 4 százalék körül éri el az ideális PR-vonalat ($A = 1$) és innen gyakorlatilag mellette halad. Az 5 százalék körüli szavazattartományban láthatunk némi eltérést, ez azonban a Szabadságpárt 1966-os, 1970-es és 1983-as aránytalan képviseletének következménye, amely egyrészt nem mondható jellemzőnek, másrészt a szavazatarányok és a mandátumarányok közötti eltérések minimálisak. Mindezek alapján a brit arányossági profil összetett: a korai növekedésű és a nagyon késői növekedésű – azon belül az úgynevezett middle-valley (közép-völgy) változat – sajátos ötvözete; az osztrák profil pedig tisztán korai növekedésű.

A magyar arányossági együtthatók sora, és az ezek alapján készült arányossági profil (lásd Függelék 4. ábra) mindkettőhöz hasonlít – és ezért egészen más. A görbe a 30 százalékos szavazatarányig szinte követi az osztrák vonalat, de ott „brit magasságokba” emelkedik. Ennek oka az MDF jelentős felülreprezentáltsága. Tágabb összefüggésben: a magyar választási rendszerben benne rejlik annak lehetősége, hogy egy párt viszonylag alacsony (25 százalék körüli) szavazataránnyal – az erősen plurális pártrendszer, így a voksok nagy szóródása miatt – az egyéni kerületi mandátumok abszolút többségét megszerezze. Ezáltal olyan előnyre tehet szert, amelyet az arányosító szabályok csak némileg tudnak mérsékelni. A „vesztes” az egyéni kerületi választás második nagy pártja lehet, amely a listás szavazás és a második egyéni forduló nélkül – brit mintára – szintén jelentősen felülreprezentált helyzetbe kerülhetett volna. Ehelyett – a kompenzációs mechanizmusok által „sújtva” – arányos képvisellel bír. A 4 százalékos határt elérő kisebb pártokat viszont a listás módszer „mentheti meg”, melynek eredményeképpen – főleg a limit miatt kiesettek és a „második nagy” rovására – közel arányosan lehetnek jelen a törvényhozásban.

Nem felelhetjük, hogy következtetéseinkre számos külföldi, de egyetlen magyar választás adatainak összehasonlításából jutottunk. Arra a kérdésre, hogy a kimutatott sajátosságok tartósan jellemzik-e majd választási rendszerünket, vagy az egyéni kerületekben is ki egyenlítettébb erőviszonyok, és így összességében arányosabb képviselő alakul ki, a következő választások eredményeinek elemzése adhat majd választ.

1993. december

JEGYZETEK

¹ Az 1940-es évek végén, az 1950-es évek elején tanulmányok, vitacikkek sokasága jelent meg a tárgykörben. A máig legnagyobb hatású szintézis a viszonylagos csend idején, 1967-ben látott napvilágot (Rae 1967). Az újabb fellendülés időszakát könyvtárnyi tanulmány és összefoglaló munka jelzi. (Utóbbiak között a legfontosabbak: Bogdanor–Butler 1983; Lijphart–Grofman 1984; Lijphart–Grofman 1986; Katz 1980; Nohlen 1978; Taagepera–Shugart 1989.)

² Dolgozatunk egy készülő nagyobb tanulmány részlete.

³ A hazai irodalomban ezt a kifejezést és módszert alkalmazza egy, a magyar választási rendszer arányosságát az angol és az osztrák adatokkal történő összehasonlítás alapján vizsgáló tanulmány, amely szerint választási eredményeink jelentős aránytalanságot mutatnak (Kovács 1992).

⁴ A különböző számítási módszerek képleteit az eredeti (angol) változatban közöljük.

⁵ A kiegészítő esetek az alapprofilok változatai. A *middle-valley* profil a nagyon késői növekedésű (Kanada, Anglia), a *middle-peak* a korai növekedésű (Svédország 1968 előtt, Norvégia). A *wide scatter* profilhoz tartozik minden máshová nem sorolható forma (Franciaország 1958–1973, Írország, Svájc). A teljesen speciális izlandi eset túlszerűen a *geyser* elnevezést kapta.

- ⁶ A listás választási rendszer és az arányosság összefüggéseire lásd a többi között Dezső 1989; Kovács 1993.
- ⁷ Az ismerteteken kívül más – ritkábban alkalmazott – eljárásokkal is találkozhatunk. Például a pártok számának relatív csökkenését kifejező mutatóval (relative reduction in the number of parties; Taagepera–Shugart 1989: 273), melynek alkalmazása külön tanulmány tárgya lehetne. Ismert továbbá a Gini-index, melynek kiszámítása igen bonyolult, s eredménye nem tér el lényegesen a Loosemore–Hanby-indexétől (Taagepera 1979).
- ⁸ Az itt jelzett problémára számos utalás található a szakirodalomban. A legfontosabbak: Taagepera–Shugart 1989: 261; Katz 1980: 140; Rae 1967: 84; Lijphart 1984b: 163; Lijphart 1990: 494.
- ⁹ „A számítások alapján teljesen világos, hogy a magyar rendszer nem arányos ... még az angol rendszernél is, amelyet nagyon aránytalannak tekintenek, legalább is az 1974 és 1980 közötti választások eredményét véve, aránytalanebb eredményeket jelez. Az úgynevezett Loosemore–Hanby-index alapján a magyar választási rendszer aránytalansága meghaladja a 20 százalékot” – írja. Ezzel együtt jól működő szisztémának tartja, amelynek „alapelemeihez nem szabad hozzányúlni” (Fórum 1992: 541). Korábbi tanulmányaiban a magyar választási rendszert „méréskelten arányosnak” értékelte (Szoboszlai 1990a; Szoboszlai 1990b).
- ¹⁰ Salamon – Szoboszlai-val vitázva – a következőket írja: „Különösen megalapozatlannak tartom az olyan összehasonlítást, mely konklúziójában a magyar képviselői rendszer diszproporcionalitását az angol rendszer elé helyezné. Az ezzel kapcsolatban elhangzottak nyilvánvaló tévedésen, egyes képviselői arányok hibás összevetésén, illetve a rendszer más meghatározó elemének figyelmen kívül hagyásán alapulnak ... az arányosság elve – a választások összesített eredményeit látva – választási rendszerünkben csaknem maradéktalanul megvalósul” (Fórum 1992: 557).
- ¹¹ Szoboszlai György, illetve Vajda Gábor is modellezte, hogy milyen eredmények születtek volna 1990-ben különböző választási módszerek alkalmazása esetén. Az általunk közölt adatok az ő számításaitól jelentéktelen eltérést mutatnak (Szoboszlai 1992; Vajda 1991).
- ¹² E dolgozat keretein túlmutat a 4 százalékos határral kapcsolatos, egymásnak ellentmondó szakmai és politikai vélemények bemutatása. Csupán jelezzük, hogy a választások utáni elemzések inkább kritizálták a limitet (például Schmidt 1990; Szoboszlai 1990a, 1990b). Később a stabilitásra hivatkozva elfogadhatónak, legfeljebb csökkenthetőnek látták (Fórum 1992). A pártok eleinte nem voltak egységesek a limit kérdésében: eltörlése és felemelése egyaránt szerepelt szándékaikban. Végül a Parlament 5 százalékra módosította a bekerülési küszöböt. Szakmai és politikusi körökben hasonlóképpen vitatott a második forduló szükségessége is.
- ¹³ 1992-ben a Plaid Cymru (Walesi Nacionalista Párt) például a szavazatok 0,5 százalékával 4 mandátumhoz jutott, így arányossági együtthatója 1,22, ami magasabb, mint a két nagy párt vonatkozó adata. A legnagyobb arányossági együtthatója a vizsgált időszakban az Észak-Írországi Unionista Pártnak volt 1983-ban, ez 2,11 (0,8% szavazat, 11 mandátum). A Nemzeti Front, vagy Nagy-Britannia Kommunista Pártja viszont hasonló szavazataránnyal nem jutott képviselőhöz.
- ¹⁴ E két tényezőt azért kell külön megemlítenünk, mert matematikailag nem kizárt, hogy az a párt is megszerezheti a szavazatok több mint 4 százalékát, amely nem szerepel az országos listán. Ha egy párt – amely csak (legfeljebb) hat területi listát tud állítani, azokban a megyékben viszont nagyon jól szerepel, akkor összesítésben fölülkerülhet a limiten. (Ehhez 1990-ben legalább 196 449 voks kellett. Ez például a hat alföldi megyében szerzett 16 százalékos szavazataránnyal elérhető lett volna.) Ekkor ez a párt az országos listából természetesen nem, viszont az adott megyék területi listás mandátumaiból részesülhetne. Az azonban a törvény alapján nem világos, hogy szerezhette-e mandátumot a kétharmados szabály alkalmazásával, hiszen negatív töredékszavazatait nincs miből levonni.

HIVATKOZÁSOK

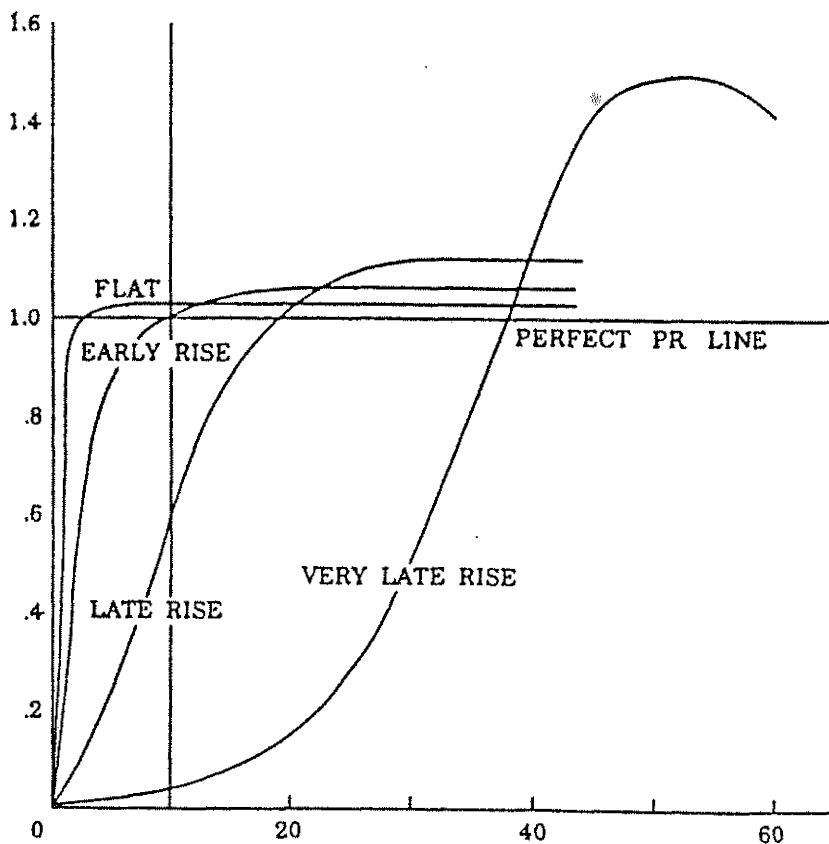
- Bogdanor, Vernon–David Butler (eds.) 1983. *Democracy and Elections. Electoral Systems and their Political Consequences*. Cambridge: Cambridge University Press
- Dezső Márta 1989. Választási rendszerek Nyugat-Európában. *Jogtudományi Közlöny*, (XLIV, új évfolyam) 7, 358–363.
- Fórum 1992. Fórum a választási rendszerről a Magyar Közigazgatási Intézet szervezésében, 1992. március 4. *Magyar Közigazgatás*, (XLII) 9, 539–559.
- Katz, Richard S. 1980. *A Theory of Parties and Electoral Systems*. Baltimore–London: The John Hopkins University Press
- Kovács László Imre 1992. Voksok és mandátumok. Arányos-e a magyar választási rendszer? *Társadalmi Szemle*, (XLVII) 12, 58–63.
- 1993. Arányos-e a listás választási rendszer? *Társadalmi Szemle*, (XLVIII) 10, 38–44.
- Lijphart, Arend 1984a. Advances in the Comparative Study of Electoral Systems. *World Politics*, XXXVI, 424–436.
- 1984b. *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*. New Haven: Yale University Press
- 1990. The Political Consequences of Electoral Laws, 1945–1985. *American Political Science Review*, LXXXIV, 481–496.
- 1992. Democratization and Constitutional Choices in Czecho-Slovakia, Hungary, and Poland, 1989–1991. In: Szoboszlai György (ed.) *Flying Blind: Emerging Democracies in East-Central Europe. Yearbook 1992*. Budapest: Hungarian Political Science Association. 99–113.
- Lijphart, Arend–Bernard Grofman (eds.) 1984. *Choosing an Electoral System. Issues and Alternatives*. New York: Praeger
- — (eds.) 1986. *Electoral Laws and Their Political Consequences*. New York: Agathon
- Mackie, Thomas T.–Richard Rose 1982. *The International Almanach of Electoral History*. London: The Macmillan Press
- Nohlen, Dieter 1978. *Wahlsysteme der Welt. Daten und Analysen: Ein Handbuch*. München: Piper & Co. Verlag
- 1984. *Elections and Electoral Systems*. Friedrich Ebert Stiftung
- Powell, Bingham G. jr. 1982. *Contemporary Democracies. Participation, Stability and Violence*. Cambridge, Massachusetts–London: Harvard University Press
- Rae, Douglas W. 1967. *The Political Consequences of Electoral Laws*. New Haven: Yale University Press
- Rokkan, Stein 1968. Electoral Systems. In: Sills, David L. (ed.) *International Encyclopedia of the Social Sciences*. Vol. V. New York: The Macmillan Company and the Free Press, 6–20.
- Rose, Richard 1984. Electoral Systems: A Question of Degree or of Principle? In: Lijphart, Arend–Bernard Grofman (eds.) *Choosing an Electoral System. Issues and Alternatives*. New York: Praeger, 73–81.
- Sartori, Giovanni 1968. Democracy. In: Sills, David L. (ed.) *International Encyclopedia of the Social Sciences*. Vol. IV. New York: The Macmillan Company and the Free Press, 112–121.
- Scharpf, F. W. 1975. *Demokratietheorie zwischen Utopie und Anpassung*. Kronberg
- Schmidt Péter 1990. Választottunk... (Széjgyezetek a választáshoz). In: Szoboszlai György (szerk.) *Parlamentari választások 1990. Politikai szociológiai körkép*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Intézet, 3–11.
- Szoboszlai György 1990a. Politikai tagoltság, 1990 – a választások tükrében *Társadalmi Szemle*, (XLV) 8–9, 18–31.

- Szoboszlai György 1990b Választási rendszer és politikai tagoltság.
In: Szoboszlai György (szerk.) *Parlamenti választások 1990.*
Politikai szociológiai körkép.
Budapest: MTA Társadalomtudományi Intézet, 12–26.
- 1992. A választási rendszer és a választási eredmények összefüggései.
INFO-Társadalom-tudomány, 22, 25–33.
- Taagepera, Rein 1979. Inequality, Concentration, Imbalance. *Political Methodology*,
6, 275–291.
- Taagepera, Rein–Markku Laakso 1980. Proportionality Profiles of West European
Electoral Systems. *European Journal of Political Research*, VIII, 423–446.
- Taagepera, Rein–Matthew Shugart 1989. *Seats and Votes. The Effects
and Determinants of Electoral Systems.* New Haven–London:
Yale University Press
- Vajda Gábor 1991. Választók és választottak. *Valóság*, (XXXIV) 3, 13–27.

FÜGGELÉK

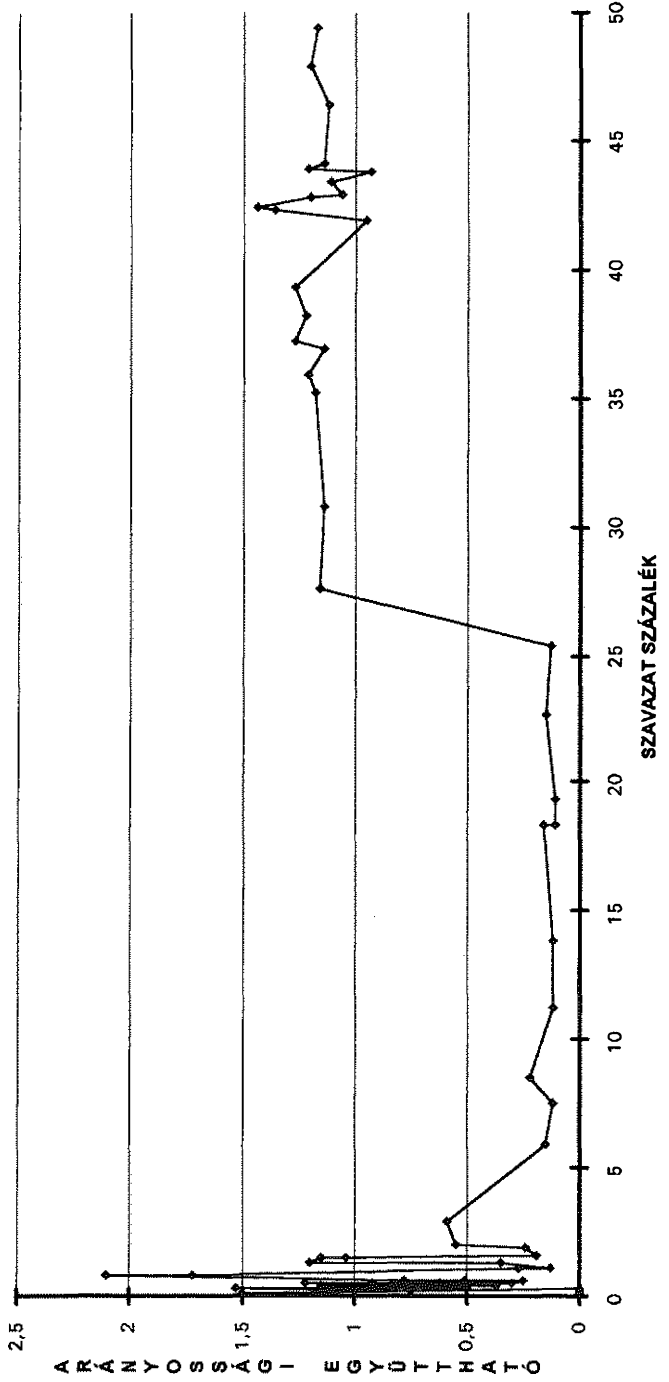
(1–4. ábrák)

1. ábra Az arányossági profilok alaptípusai

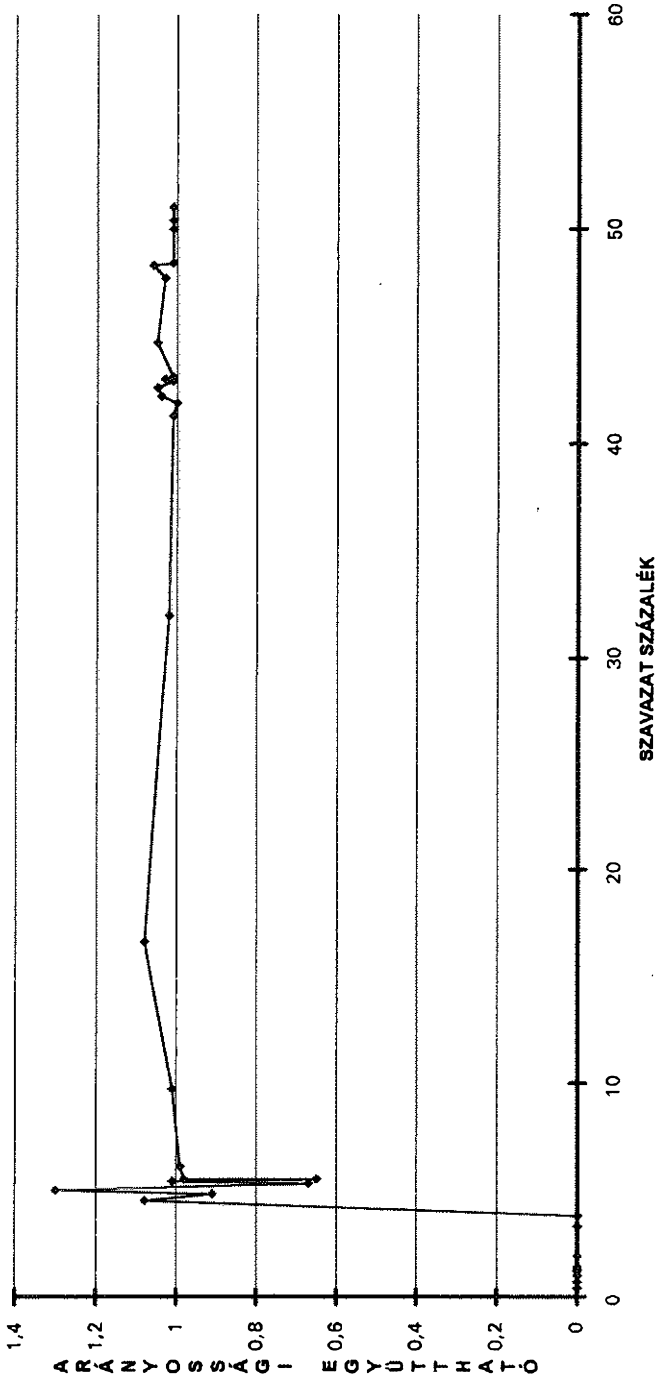

Forrás: Taagepera, Rein–Shugart, Matthew S.:
Seats and Votes. The Effects and Determinants of Electoral Systems.
 New Haven-London: Yale University Press. 1989. 70.

2. ábra Arányossági profil Nagy-Britanniában (1959–1992)

3. ábra Arányossági profil Ausztriában (1966-1990)

4. ábra Arányossági profilok Magyarországon (1990)

